

بایسته‌های پژوهشی در موضوع امامت

احمدرضا غایی*

چکیده: امامت مقامی است بس عظیم که خداوند پس از آزمونهای دشوار، به بنده مقرب خود حضرت ابراهیم عطا کرده است. امامت از اصول دین و بر پایه توحید و نبوت است و تبلور دین خدا در مقام تفصیل اصول و فروع و بیان اخلاقیات شریعت، به امامت و ولایت قائم است. بایسته‌های پژوهشی زیادی در موضوع امامت وجود دارد که لازم است اندیشمندان و پژوهشگران به پژوهش و تحقیق در این موضوعات بپردازند. موضوعات پیشنهادی در سه محور کلی زیر ارائه شده است: ۱. علم امام: ضرورت، گستره، ژرفا و سلامت آن ۲. مبانی و معیارهای شخصیتی و توصیفی امام مبتنی بر کتاب، سنت و عقل ۳. بررسیها و پژوهشهای تطبیقی در موضوع امامت و خلافت امیرالمؤمنین و امامان اهل بیت علیهم‌السلام.

کلید واژه‌ها: امامت / بایسته‌های پژوهشی / علم امام - موضوع‌شناسی / معرفت امام - موضوع‌شناسی / امامت - پژوهشهای تطبیقی / خلافت - پژوهشهای تطبیقی

مقدمه

موضوع امامت، در معنای مثبت^۱ قرآنی و وحیانی اش، از مقامی شامخ و

*. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی.

۱. در قرآن کریم دو گونه امام معرفی می‌شود؛ گونه نخست امامانی که به سوی آتش فرا می‌خوانند و گونه دیگر، پیشوایانی که به سوی بهشت رضوان الاهی رهنمون می‌شوند و راهبری می‌کنند. مقصود از معنای مثبت قرآنی گونه دوم است.

جایگاهی بس رفیع و بلند برخوردار است.^۱ در اهمّیت مقام و رفعت جایگاه «امامت» - از دیدگاه قرآن - کافی است با نگاهی تدبّر آمیز به آیه امامت ابراهیم علیه السلام و تعبیر خاص آن، توجه کنیم؛ بنا بر ظاهر، بلکه نص این آیه شریفه، «امامت» مقامی است که پس از آزمونهای دشوار، از سوی خداوند (به جعل الاهی)، به بنده مقرب الاهی - چون ابراهیم - سپرده می شود. همچنین - بر اساس این آیه - امامت «عهد خداست» و هرگز به آدمیان ستمکاره و گناه آلود نمی رسد (بقره (۲) / ۱۲۴)؛ حتّی اگر چنین کسی از نسل شریف ابراهیم بت شکن باشد.

بنا به تعبیر روایات مأثوره، «امامت» مقامی بلند است که خداوند بعد از نیل مقام نبوت و خلّت، به ابراهیم خلیل الرحمن عطا فرموده، وی را بدان، رفعت جایگاه بخشیده است! (کافی: ج ۱، ص ۱۷۵)

«امامت» از یک نگاه، اصلی مهم از اصول دین - بعد از توحید و نبوت و منشعب از آن دو - به شمار می آید؛ اما در نگاهی دیگر، تبلور تمامی دین خدا در مقام تفصیل اصول و فروع و اخلاقیات شریعت، و سگّاندار کشتی دین و تحقق بخش نظام الاهی مسلمین است. (کافی: ج ۱، ص ۱۹۸) امر امامت الاهی بر پایه قرآن و سنت و عقل سلیم، به صورت باوری روشن و نافذ، از دیرباز در فرهنگ اعتقادی ما جا گرفته است. در تاریخنامه طبری چنین می خوانیم: «خلق را از امام چاره نیست؛ که کار دین بر خلق نگاه دارد و کار دنیا تعهد کند و داد از یکدیگر بدهد و ستمکاران را شکسته دارد و ستم رسیدگان را فریاد رسد.»^۲

اهمّیت این سخن زمانی آشکار می شود که به «دین» و نظام تشریح الاهی با تمامی فضاها و ابعاد گوناگون، و قلمرو بی کرانه و عناصر بی شماره هر یک و نیز به گستره فراگیر آن تا بی کرانگی عوالم تکوین و آفرینش حیرت انگیز جهان هستی

۱. «بازشناسی معنا و مفهوم امامت و جایگاه بلند آن، از دیدگاه قرآن و اسلام» خود از موضوعهای بنیادی و مهمی است که - بنا به اهمّیت و ضرورت - در همین نوشتار شده است.

۲. تاریخ طبری، (منسوب به) بلعمی، به کوشش محمّد روشن، حول ۶۲۵، تهران ۱۳۶۶، به نقل از: ابوالحسن نجفی، غلط نویسیم، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ ۱۳۸۱، ص ۲۲۸.

نگریسته شود؛ که فرمود: «بگو - ای پیامبر - اگر دریا برای (نگارش) کلمه‌های خداوندگارت، مرکب شود، و چنین دریایی تمام شود، پیش از آنکه کلمات پروردگارت پایان پذیرد! اگر چه هفت دریای دیگر را به مدد آن دریا فراهم آوریم.» (لقمان (۳۱) / ۲۷)

ضمن اذعان به کارهای بزرگی که بزرگان پیشین انجام داده‌اند و کارهای خوبی که در روزگار ما - با توجه به امکانات سخت افزار و نرم افزار جدید - به ظهور رسیده. و با ارج نهادن به همه این تدبیرها، از آنچه در این مقدمه اشاره شد، معلوم می‌شود که بایسته‌های پژوهشی زیادی در زمینه اندیشه والا و باور الاهی امامت، هنوز هم باقی است. آنچه در این نوشتار آمده برخی از این موضوعهای پیشنهادی است؛ پنجاه و اندی عنوان اصلی و فرعی در فرصتی محدود، نگاشته شد. عناوین یاد شده در سه محور اصلی «علم امام»، «مبنا و معیارهای شخصی و توصیفی» و «بررسیها و پژوهشهای تطبیقی» بدون لحاظ کردن ترتیب و اولویت آمده. اما مطمئناً با کمک پژوهندگان دین باور، تنظیم و ارائه بهتر میسر خواهد بود؛ چنانکه با ترکیب، یا تجزیه عناوین به عنوانهای ریزتر، امکان توسعه و دقت در عنوانها نیز قابل تصور است. با پوزش پیشین، از لغزش در قلم، امید قبول از درگاه الاهی داریم. و به امید تکمیل توسط اندیشمندان و پژوهشگران ... بیم و امید سراسر از آن اوست.

۱. علم امام: ضرورت، گستره، ژرفا و سلامت آن:

امامت، دنباله نبوت و تداوم اهداف اصلی آن - به جز دریافت مستقیم وحی تشریحی و ابلاغ آن به مردم - می‌باشد. روشن‌ترین هدف نبوت و رسالت، «تعلیم و تربیت» انسانها بر پایه آموزه‌های و حیانی الاهی است. لازمه اجتناب‌ناپذیر ایفای چنین نقشی، داشتن کمال علم و دانایی است، به وسعت و گستردگی و نیز به همان ژرفایی علم پیامبر ﷺ و سرانجام به همان پیراستگی، شفافیت و سلامت دانایی پیامبر؛ چراکه در غیر این صورت، نقض غرض و بطلان اهداف اصلی رسالت و هدایت الاهی پیامبری خواهد بود که این امام، خلیفه و جانشین بایسته او تلقی می‌گردد.

- ۱-۱) ضرورت بقای عالم و مفسر الهی قرآن پس از پیامبر ﷺ:
- ۱-۱-۱) اشاره به حقیقت علمی قرآن و رابطه آن با پیامبر ﷺ حافظ حقیقت علمی و حیات قرآنی.
- ۲-۱-۱) پیامبر ﷺ عالم الهی به تفسیر و تأویل قرآن، تلاوت کننده حقیقی قرآن، معلّم و مفسر حقیقی قرآن و حکمت قرآنی...
- ۳-۱-۱) پیامبر ﷺ تبلور انسانی و اخلاقی قرآن و الگوی تزکیه قرآنی.
- ۴-۱-۱) ضرورت بقای شئون قرآنی پیامبر ﷺ - به جز شأن نبوت - پس از رحلت ایشان، با استناد به دلیل عقل، کتاب و سنت، و جایگاه امام و صفات بایسته او در این زمینه.
- ۵-۱-۱) بررسی مصداق یا مصادیق «من عنده علم الكتاب».
- ۶-۱-۱) بررسی وجوه معانی و مصداق یا مصادیق آیه شریفه «من عنده علم الكتاب» و رابطه آن با علم امام از قرآن.
- ۷-۱-۱) بررسی معنا و مصداق یا مصادیق آیه شریفه «ثم أورثنا الكتاب الذين اصطفينا من عبادنا».
- ۸-۱-۱) بررسی معنا مصداق یا مصادیق «الراسخون في العلم» در قرآن، رابطه آن با علم تأویل، قلمرو و ویژگیهای علم آنان...
- ۹-۱-۱) وجوه و صنوف علوم امام به منظور تفسیر و تعلیم قرآن، تنزیل و تأویل، ناسخ و منسوخ، محکم و متشابه، مجمل و مبین، مقدم و مؤخر، فصل و وصل و ...
- ۱۰-۱-۱) قرآن حجّت باقیه الهی بر اثبات رسالت رسول در مقام وحی و تنزیل، و بر امامت امیرالمؤمنین عليه السلام و سایر امامان اهل بیت عليهم السلام در مقام علم و تأویل، رابطه متقابل قرآن و عترت...
- ۱۱-۱-۱) بررسی انحصار علم وهبی و مستقیم قرآن به پیامبر و امام (به واسطه پیامبر ﷺ)، و ضرورت یا عدم ضرورت آن، اثبات یا نفی وجوه عالمان به قرآن در عصر پیامبر و امام بر اساس ادله عقلی و نقلی، ضوابط و شرایط بهره‌وری دیگران از علوم قرآنی امام....

۲-۱- اقسام و اصناف علم امام با توجه به آنچه در ضرورت و کمیّت و کیفیت علم امام اشاره شد.

اقسام علم امام با نظر به منابع دریافت، کیفیت حصول، رابطه با معلومات، ماهیت عینی و شهودی بودن میزان و نحوه واقع نمایی و اطمینان بخشی و یا عینی و پنهانی بودن آنها و ...

۳-۱- منابع علم امام

۱-۳-۱) قرآن به عنوان منبع علم امام، علم موهوبی و فهم خدادادی، ...

۲-۳-۱) وابستگی به علم پیامبر و یا استقلال از آن، امکان بهره‌گیری مستقیم از علم پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بعد از رحلت ایشان و انقطاع وحی نبوت، ملهم و محدث بودن امام، امکان بهره‌گیری از منابع غیر الاهی، نقش تعقل، تفکر و تجربه در این زمینه. ۳-۳-۱) گسترش و تعمیق علم امام، بررسی امکان تحوّل و تکامل علم امام، بررسی ضرورت عقلی و نقلی این تکامل، گسترش و تحوّل نیازها و مخاطبین، افزایش علم امام در شبهای قدر و شبهای جمعه ...

۴-۳-۱) علم امام و مسئله خاتمیّت پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بررسی این موضوع با توجه به موضوعهای منابع علم امام، وابستگی و یا عدم وابستگی به علم پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

۵-۳-۱) بررسی و نقد پندار غلو در موضوع علم امام با توجه به کیفیت، گستره،

ابعاد، اقسام و منابع علم امام و

۴-۱) احاطه علم امام و کیفیت و آثار آن

۱-۴-۱) آیا امام بر مجاری امور احاطه علمی و شهودی دارد؟ اگر پاسخ منفی باشد، در این صورت آیا با شئون خلافت و امامت او تعارض ندارد؟ و اگر مثبت باشد، آیا این به معنای مشارکت با خدا در علم به غیب و پنهانی نیست؟ و آیا در این صورت، امام به تکالیف ظاهری عمل می‌کند، اگر چه مخالف واقع باشد؟ یا به علم باطنی و واقعی عمل می‌کند؟ در این صورت، چگونه عمل او برای افراد عادی حجّت خواهد بود؟ برتری و فضیلت عمل او بر کسانی که به طور معمول، فاقد مقام علمی او خواهند بود، چگونه توجیه می‌شود و ...

۱-۴-۲) امام و شهادت بر اعمال ائمت:

بررسی ادله قائلان به رؤیت، شهود و شهادت امام بر اعمال ائمت، بررسی امکان، ضرورت، فضیلت و دلایل اثباتی آن نظریه، بررسی تفسیری، شأن نزول و مصادیق خارجی مؤمنون در آیه شریفه «قل اعملوا فسیری الله عملکم ورسوله و المؤمنون...» موارد شهود (رؤیت) و مواقف استشهاد و گواهی دادن پیامبر و مؤمنان... و آیا این به معنای مشارکت با خداوند در آگاهی بر غیب امور و سخنی غلوآمیز نیست؟

- همچنین بررسی مدلول و تفسیر آیه شریفه: «و کذلک جعلناکم امةً وسطاً لتکونوا شهداء علی الناس و یكون الرسول علیکم شهیداً» به همان ترتیب که درباره آیه پیشین گفته شد.

۲. مبانی و معیارهای شخصیتی و توصیفی امام، مبتنی بر کتاب، سنت و عقل

اصالت، مبانی و مشروعیت امامت و شخص امام:

۱-۲) رابطه امامت با سایر اصول و پایه‌های دین

۱-۲-۱) رابطه امامت با اصل توحید: واژه‌هایی که در کلام خدا بر پیامبر و امام اطلاق شده است، امام، حجّت، ولیّ از جانب خدا.

۱-۲-۱-۲) معیارهای قرآنی اوصاف امام، مرتبط با خداوند و توحید او، عهد الاهی، اصطفاء (گزینش پاکیزه‌ترین) و اختیار (گزینش بهترین) الاهی، آزمون و جعل، آموزش و هدایت الاهی، و... و تدبّر در آنها و تحلیل آنها مبتنی بر سنت پیامبر و معیارهای عقلی.

۱-۲-۱-۳) موضوع یدالله بودن و اذن الله و عین الله و... بودن امیرالمؤمنین علیه السلام و تحلیل مطلب از دیدگاه موضوع غلو.

۱-۲-۱-۴) موضوع اسم اعظم و ظرف مشیّت خدا بودن پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و اهل بیت علیهم السلام و محک زدن آن در بوته مسئله غلو در باورها.

۱-۲-۱-۵) بررسی و تحلیل نقش مردم در مشروعیت مقام الاهی امامت و ولایت

- ۳-۱-۲) شناسایی سبب نزول آیات مربوط به امامت و ولایت در قرآن و تحلیل و بررسی آنها بر پایه معیارهای قرآن، سنت، سیره، تاریخ و عقل؛ از جمله:
- ۱-۳-۱-۲) سبب و جایگاه نزول آیه تطهیر و رابطه آن با امامت امیرالمؤمنین علیه السلام و بررسی مصداق یا مصادیق «اهل بیت» در آن، و اینکه آیا اراده خدا (یرید الله) در این آیه تشریحی است یا تکوینی؟
- ۲-۳-۱-۲) بررسی شأن نزول آیه ولایت و دلالت آن بر امامت امیرالمؤمنین علیه السلام و سایر امامان اهل بیت، و بررسی امکان شمول آیه بر غیر آنان؟
- ۳-۳-۱-۲) اینکه آیه مباحله علی علیه السلام را نفس پیغمبر نامیده، به چه معناست؟ وجوه مطلب و رابطه آن با موضوع خاتمیت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم چگونه تبیین می شود؟
- ۴-۳-۱-۲) شأن نزول و موقف یا مواقف نزول آیه اکمال دین و میزان دلالت آن بر ولایت امیرالمؤمنین و یا امور دیگر.
- ۵-۳-۱-۲) بررسی شأن نزول و دلالت آیه «أولی الأمر».
- ۴-۱-۲) بررسی موضوع: «میزان حق و باطل بودن امیرالمؤمنین علیه السلام» بر مبنای کتاب و سنت و عقل.
- ۵-۱-۲) بررسی و شناسایی شئون نبوت و امامت و روابط ضروری و متقابل آن دو.
- ۶-۱-۲) معیارها و اوصاف امام در سنت و ارائه آن بر مبنای قرآنی.
- ۲-۲) رابطه امامت با اصل عدل الهی و معاد.
- ۱-۲-۲) سریان و حاکمیت عدل الهی بر نظام آفرینش انسان و جهان (بالعدل قامت السموات و الارض) و رابطه آن با آفرینش و کمالات امام به عنوان حجت خدا و کمالات و تعاملات الهی او مبتنی بر کتاب و سنت و عقل.
- ۲-۲-۲) سریان و حاکمیت عدل الهی در نظام دین و تشریح، و رابطه آن با شئون و مقامات پیامبر و امام به عنوان مظهر و مظهر عدل الهی در نظام حاکمیت تشریحی خداوند.
- ۱-۲-۲-۲) حاکمیت ظاهری امیرالمؤمنین علیه السلام و ظهور جلوه‌هایی از حاکمیت و

عدل تشریحی خداوند در آن.

۳-۲-۲) ظهور امام عدل از جانب خداوند، و ظهور آثار و برکات الهی او در نظام آفرینش و نیز ظهور حاکمیت عدل حقیقی و دین حق بر سراسر گیتی در همین دنیا. ۴-۲-۲) نقش امام من الله و ظهور سلطنت عدل و فضل الهی به دست او، و آثار و کمالات او در منازل و عوالم، مرگ و برزخ و قیامت.

۳-۲) بازشناسی تحلیلی نصوص امامت، در پرتو کتاب، سنّت و عقل (امیرالمؤمنین، دوازده امام و تک تک امامان علیهم‌السلام).

۱-۳-۲) بررسی تحلیلی امامت امیرالمؤمنین علیه‌السلام همگام با نبوت رسالت رسول در طول حیات رسالی پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم.

۴-۲) بازشناسی تحلیلی فضائل و شئون امامان علیهم‌السلام در آئینه زیارات مأثوره و بررسی مبانی و پشتوانه‌های آن در کتاب و سنّت

۵-۲) گزارش تحقیقی از معرفی امیرالمؤمنین در سنّت و سیره رسول صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در آثار فریقین.

۶-۲) گزارشی از معرفی امامت سایر امامان علیهم‌السلام در سنّت و حدیث پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و علی علیه‌السلام.

۷-۲) خصایص امیرالمؤمنین علیه‌السلام در احادیث فریقین و رابطه آن با امامت ایشان. ۸-۲) شخصیت و اوصاف الهی و سخنان امیرالمؤمنین علیه‌السلام بزرگ معجزه و آیت عظمای حقانیت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم (همین مطلب درباره سایر امامان علیهم‌السلام).

۹-۲) گزارشی از نقش مستقیم امیرالمؤمنین علیه‌السلام در قوام و گسترش شریعت اسلامی.

۱۰-۲) ظهور علم و فضائل امیرالمؤمنین و سایر امامان اهل بیت، حجّت خاتمیت پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و قرآن، نقد و بررسی فرضیه تعارض ظهور آن کمالات با خاتمیت اسلام.

۱۱-۲) نظام اعتقادی امامت شیعی، اصالت و حیانی یا تکوّن و شکل‌گیری تاریخی؟

۱۲-۲) بررسی روابط امامان علیهم‌السلام با خلفای زمان خود، آیا این گونه روابط به معنی عقب نشینی اهل بیت علیهم‌السلام از حق امامت و ولایت الهی خویش است؟

۱۳-۲) بررسی و نقد عالمانه نظریه‌های دانشمندان مکتب خلفا و خاورشناسان در باب معنای امامت.

۱۴-۲) بازشناسی مفهوم غلو و بررسی آن در قلمرو فضائل امیرالمؤمنین علیه‌السلام و امامان اهل بیت از جنبه نورانیت و آفرینش و دانش و اقتدار موهوبی و الهی آنان، در پرتو کتاب، سنت و عقل.

۱۵-۲) اعتقاد به نظام امامت، و بررسی رابطه (سازگاری) آن با اندیشه مدرنیته و تکامل تاریخ.

۳- بررسیها و پژوهشهای تطبیقی در موضوع امامت و خلافت

امیرالمؤمنین و امامان اهل بیت علیهم‌السلام

۱-۳) اگر نص بر جانشینی رسول نباشد، بر اساس ضرورت عقل، قرآن و سنت چه کسی استحقاق تصدی این مقام را دارد؟

۲-۳) پژوهشی تطبیقی از جایگاه و تصویر شخصیت علی علیه‌السلام، در آینه سخن اندیشمندان غیر مسلمان.

۴-۳) پژوهشی درباره خشیت و تقوا و عدالت الهی علی علیه‌السلام، و نترسیدن و بی‌پروایی و تأثیر ناپذیری او در قبال خرده‌گیریها و انتقادهای دیگران و بازشناسی تفاوت آن با مسئله خشونت.

۵-۳) نقش شناخت و اعتقاد به امامت و خلافت امیرالمؤمنین علیه‌السلام در اتحاد امت اسلامی.

۶-۳) بازشناسی شخصیت و خصایل و آثار بی‌بدیل امیرالمؤمنین علیه‌السلام در معرفی چهره راستین توحید، پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، اسلام و گسترش آن در سراسر جهان

۷-۳) ضرورت تذکر و بازشناسی نعمت ولایت و امامت پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام، تلاش در راستای شکر این نعمت عظمای الهی، زمینه‌وفور نعمت، نزول برکات، رفاه و آسایش و نیز وحدت و عزت اقالیم قبله در سراسر جهان خواهد شد.